

ՄԱՍԵԱՅ ԱՂԱԻՆԻ

WELLES D.

L. DUJARDIN S.

ԾԻԱԾԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Բ

ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՏ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԵԱՅ

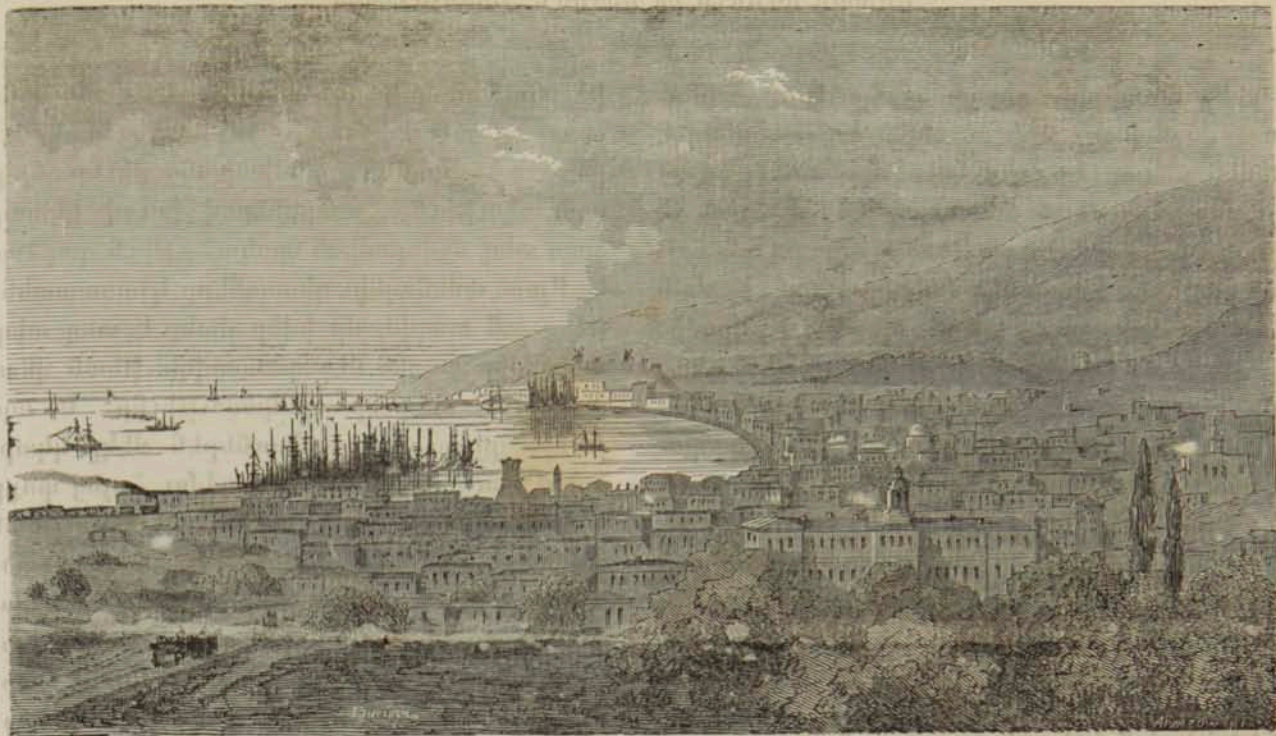
ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԹԻԻ Ե. — ՄԱՅԻՍ — 1860.

ԹԷՊԳՈՍԻԱ.

ԻՏՊԱՐԱՆԻ ԽԱՒԳԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻՆ.

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ե Ի

Մ Ի Ա Մ Ա Ն Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

Կ.Ա.ՏԱ.ՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՎՆԱՄՆԵՐԸ

Ինչպէս որ մարդուս ցաւալի պակասութիւններէն մէկն է աղէկ բանը գէշի գործածել, այսպէս եւս զարմանք չէ որ արդարութեան անուսնով անիրաւութիւն ընելը՝ սովորական մոլութիւն դարձած է մեր օրերս շատ տեղեր:

Այժմու բարեկարգ տէրութիւնները իրենց դատաստանարաններուն դռները բացած են ամենուն առջեւ, որ ուրիշներէն անիրաւութիւն՝ զրկանք մը տեսնողը՝ այն տեղերը դիմէ ու իրաւունքը ձեռք ձգէ: Բայց զարմանալին այն է որ շատ տեղ եւ շատ անգամ դատաստանի վազողը ոչ թէ զրկանք քաշողը, հապա զրկանք ընողն է. ոչ թէ իրաւունք ունեցող արդարը, հապա անգամ անիրաւն է որ իւր յանցանքը ճանչցող տղու պէս՝ օրչափ որ մեծ յանցանքի տէր է՝ այնչափ աւելի ձայնը կրքարձրացրնէ, կաղաղակէ, կկանչուրուտէ:

Ի՞նչ է արդէօք այս վնասակար ախտին պատճառը: — Կարճ խօսքով մը հասկըցընեմք:

Երկու տեսակ արդար դատաստան կայ աշխարհիս երեսը. մէկը համառօտ, միւսը երկար. մէկը շատ անգամ մէկ վայրկեան եւս չքշեր, միւսը մինչեւ աւար, քան, երեսուն, քառասուն եւ հարիւր տարիէն չվերջանար, մէկը ամենեւին ծախքի կարօտ չէ, միւսը ինչ մեծամեծ հարստութեան տէր մարդիկ ազբաւցուցեր ու մոխրի վրայ նստեցուցեր է. մէկուն տուած վճռոյն ամէն մարդ զոհ կլինի, իսկ միւսին վճիռը սրչափ ալ արդարութեամբ կըտրուի՝ շատ անգամ տրտուելոջ ու տժգոհութիւն կծնանի:

Որո՞նք են արդէօք այս դատաստանները: — Մէկը խղճմտանքի դատաստանն է, միւսը՝ մարդկային օրինաց եւ դատաւորաց դատաստանը:

Խղճմտանքին դատաստանը չէ որ համառօտ, անսխալ, ձրի ու սիրտ հանգչեցրնող է ամէն անգամ՝ երբոր մէկուն խղճմտանքը ծռած չէ արդարութեան ճանապարհէն, մթնցած չէ չափազանց շահասիրութեան, անկարգ անձնասիրութեան, պժգալի կամակորութեան, երբեմն ալ թանձր տգիտութեան ծխովն ու մրովը:

Խղճմտանքը այնպիսի օրէնք՝ այնպիսի գիրք մի է որ չգիտցող՝ չհասկըցող՝ չկարդացող մը չկայ: „Ո՛վ խղճմտանք, խղճմտանք, կարգա-
„ ղակէ գաղղիացի փիլիսոփային մէկը. դուն
„ աստուածային զօրութիւն ես, երկնային ու
„ անմահ ձայն ես, տգէտ ու տխմար մարդուն
„ գիտուն ու ազատ առաջնորդ ես. բարւոյն
„ եւ չարի անսխալ դատաւոր ես. դուն մար-
„ դու բնութիւնը կազնուացրնես, զործողու-
„ թիւնը կարդարացրնես, եւ մարդս Աստուծոյ
„ նման կրնես:— Խղճմտանքը մարդու հոգւոյն
„ ձայնն է, կիրքը՝ մարմնոյն“:

Ուրեմն թէ որ մարդիկ իրենց սրտին ու մտքին մէջ այսպիսի անաչառ ու արդար դատաւոր մը ունին, ինչէն է որ անոր ձայնին մտիկ չեն ըներ. ինչո՞ւ անոր տուած վճռոյն չեն հնազանդիր, ու մարդկային դատաստաններ բանալու կեչեն, որ է միւս տեսակ դատաստանը, ինչպէս որ ըսինք, այսինքն առաջինին հակառակ՝ երկար, ծանր, թանկագին, վնասակար, երկբայական դատաստանը:

Ինչո՞ւ. — վասն զի աւելի կուզեն մարդիկ իրենց անիրաւ կիրքերուն հետեւիլ՝ քան թէ արդարութեան. աւելի կուզեն արդար երեւնալ՝ քան թէ իրօք արդար լինել. աւելի կուզեն խաբել զմարդիկ՝ արդարութեան կերպարանօք, քան թէ իրենց խղճմտանքին յանդիմանութիւնը լսել, ու ետ կենալ անիրաւութենէ: Ըսել է թէ կուզեն որ օրէնքը հաւնի եւ իրաւունք տայ այն գործին՝ որ իրենք չար եւ անիրաւ կճանչնան:

Այս ողբալի դատասիրութեան մեծամեծ վրնասները տեսնելով շատ մարդիկ՝ առակ ըրեր են մէջերնին, ու կրսեն թէ „Վնասով եղած հաշտութիւնը՝ շահով եղած դատաստանէն աղէկ է“: Եւ սակայն ճրջափ մարդիկ կան որ իրենց բան ու գործ ըրած են դատաստանատանց դռները քալել անզազար, եւ որուն հետ որ կոխ մը ունին՝ աշխատիլ որ անուանարկ ընեն եւ ստրկէ հանեն զինքը:

Մեր ազգը՝ կարող եմք համարձակ ըսել՝

Թէ բնութեամբ կռուասէր ազգ չէ. մանաւանդ օտարաց հետ խիստ քիչ անգամ կոխ կրնէ, թէպէտ եւ իրեն մէջ անմիաբանութիւնը, երկպառակութիւնը, տարիներով խռով կենալը շատ տեղ սովորական պակասութիւն դարձած է: Այսու ամենայնիւ դիտողները կհաստատեն՝ թէ քսան տարիէ մը իվեր մտեր է տեղ տեղ նաեւ մեր ազգին մէջ դատասիրութեան վնասակար եւ տնաւեր պակասութիւնը: Եւ այս բանիս գլխաւոր պատճառներէն մէկը կկարծուի՝ Ռուսաստանի մէջ՝ այժմու Հայոց փոքր իշատէ տեղեկութիւն ունենալը տէրութեան օրինաց. որով ուրիշի հետ վէճ մը ունեցածներուն պէս դատաստանի կվազեն, եւ կպահանջեն որ այն օրէնքին զօրութեամբ դատաստան կտրուի իրենց խնդրոյն վրայ: Զարմանք չէ որ ինչպէս ամէն տեղ՝ Ռուսիոյ մէջ, եւս եւ դատաստանատանց մէջ գտնուին զրագիրներ: Կամ օրէնսգէտ կարծուած ստորին պաշտօնեաներ՝ որ շահ մը ձեռք ձգելու յուսով օգնեն իսկզբան այնպիսի դատասիրաց, եւ սիրտ տան նոցա՝ իրենց դատաստանն առաջ տանելու: Ուստի երկու կողմէն ալ դատախազները անբաւ ստրկէ կեչեն, եւ վերջապէս դատաստանը վատրկողն անգամ իւր յաղթութեանը վրայ չկրնար ուրախանալ. վասնզի եթէ հարուստ էր՝ աղքատացած կրլինի, եւ եթէ երիտասարդ՝ ծերացած, եթէ գերեզման ալ մտած չլինի՝ որդւոցը վրայ ձրգելով իւր սրտամաշ դատաստանին տնաւեր ժառանգութիւնը:

Եւրոպացւոց դատաստաններուն մէկ մեծ ու գլխաւոր յատկութիւնը այս է ընդհանրապէս՝ որ ամենայն զգուշութեամբ աստուածային եւ մարդկային իրաւանց վրայ հաստատուած լինին ըսելով՝ զանազան կանոններով երկրնցած են, եւ զինուորական օրէնքներէն իզատ՝ միւս ամէն օրէնքներն ալ երկար ժամանակի կարօտ են որ ստուգուին եւ գործադրուին այս կամ այն խնդրոց եւ դիպուածոց մէջ: Ո՛րքան կտարբերին անով ասիական դատաստաններէն որ սովորաբար շատ աւելի համառօտ կերպով կվերջանան, թէպէտեւ իհարկէ այն պատճառաւ ալ ազատ պիտի չհամարուին միշտ ծառութենէ եւ անիրաւութենէ: Փափաքելին այն է ուրեմն որ այս եւրոպական ու ասիական դատաստաններուն ոճերը իմիասին խառնուէին ու երկուքէն ձեւանար մէկ *hurdanos* բայց *orfi-*

նաոր դատաքննութեան ոճ մը: Այս խորհրդածութենէն մտքերնիս կիյնայ այն պատմութիւնը որ ասկէց քառասուն տարի մը առաջ արեւելցի կրօնաւորին մէկը դատաստանի կանչուած էր Հոռովմ, եւ տարիներով կչարչարուէր այն տեղը, չկարենալով խօսք հասկըցընել պապին եւ կարդինալներուն որ դատաստանը վերջացընեն եւ թողուն որ իւր երկիրը դառնայ: Օր մըն ալ այնքան կենդանայ դատաւորներուն դանդաղութեանը վրայ՝ որ անոնց առջեւը երկու ձեռքը մէկէն դէպ յերկինք կը վերցընէ ու այրած սրտով մը կըսէ. «Փնօք քեզ Քրիստոս, փնօք քեզ որ Հոռովմ չեկար չարչարուելու. մեր արեւելցիները երեք օրուան մէջ քու դատաստանդ վերջացուցին, իսկ այս անիրաւները երեսուն տարուան մէջ պիտի չվերջացընէին՝ որ աշխարհս փրկութեան հասներ»: Այս կէս կատակով գրուցուած խօսքն ալ յայտնի է թէ ճշմարտութեան երես մը ունի:

Ռուսաց օրագիրներուն մէջ անուանիներէն մէկը ըսած էր անցեալ տարի. «Շատ անգամ պատահեր է ու կպատահի անպակաս, որ բարի եւ խղճմտանքաւոր մարդիկ ալ ստիպուեր են տէրութեան օրէնքներուն պաշտպանութեանը դիմելու. դատաստանը կսկսի, եւ երեսուն՝ քառասուն՝ յիսուն, մինչեւ հարիւր տարիէն կվերջանայ, անոր հետ ալ դատաստանը բացողներուն կեանքը կլմըննայ... Վառկին, Շիշքին, Ուլարով, Պիլիպին, Մեշքով անուններով հոշակաւոր մարդկանց դատաստանները Ռուսաստանի մէջ շատ մարդու յայտնի են» (*): Օրագիրը յետոյ իրաւամբ փառք կուտայ Աստուծոյ եւ զովութիւն

(*) Указатель политико-экономический № 109. 1859:

այժմու Վ.Ն.Մ.Փ.Ս.Ռ. ԿՍ.ՅՅԵՒԻ կառավարութեանը՝ որ այժմ դատաստանական գործերը սկսած են օրէ օր կարճընալ եւ դիւրանալ, եւ ժողովուրդն ալ սկսեր է ճանչնալ դատաստան բանալուն վնասները եւ զգուշանալ:

Բայց մեր ազգը ինչպէս որ շատ բանի մէջ սովորութիւն ունի այն ատեն հետեւելու եւրոպացւոց մէկ նորաձեւութեանը (*mosայիկ*), երբոր այն նորաձեւութիւնը հիննայ ու ծթոխ, կարծես թէ այս բանիս մէջ ալ նոյն պակասութիւնը կցուցընէ. ուստի եւ մինչդեռ Ռուսները սկսեր են դատաստանարաններու դռներէն հեռու քալել, մերոնք տեղ տեղ սկսեր են իրարու կամուրիշներուն դէմ վազել դատաստանարաններուն դռները, եւ իրենց ստակն ու կեանքը միանգամայն փճացընել: Ասոր համար մեր կողմերու իմաստուն եւ բարեսէր քաղաքպետներէն մէկը զանգատելով մերայնոց դատասիրութեանը վրայ՝ մեզմէ անգամ խնդրեց ընտանեքար որ գրով եւ բանիւ զգուշացընեմք զանոնք այս վնասակար սովորութեան չափազանցութենէն:

Այս վնասակար դատասիրութեան դէմ մի միայն ճար եւ դարման այս է որ թեթեւ տարածայնութիւնները, վէճերը, կոխները մէկէն իսկզբան զազրին վերջանան շուտով՝ արդարասէր եւ պատուաւոր անձանց միջնորդութեամբ ու որոշմունքովը, ինչպէս որ ատենով կիներ, եւ մինչեւ ցայժմ տեղ տեղ սովորութիւն է ընել: Իսկ եթէ հարկը ստիպէ դատաստանի դիմելու, այն ատենն ալ անպատճառ հարկաւոր է տեղւոյն օրինացը հմուտ լինել՝ որպէս զի զուր տեղը ոչ դատաստանի ձեռք զարնէ մէկը, եւ ոչ ստրկէ ելլէ ինքք եւ ստրկէ հանէ զուրիշները:

ՀՈՌՈՎՄԱՅ ՊԱՊԵՐՈՒՆ ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՒ ՄԱՐՄՆԱՒՈՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Այս տարուան քաղաքական լուրերուն մէջ ամենէն զխաւորը Իտալիոյ խնդիրն է, ինչպէս որ ուրիշ անգամ ալ ըսինք. եւ այն խնդրոյն մեծ դժուարութիւնը պապին իշխանութեանը իւր հպատակներուն վրայէն պակսելուն համար է:

Եւրոպայի երեւելի տէրութիւնները եւ իմաստուն քաղաքագետները իրաւունք տուին

ու կուտան այն Իտալացւոց որ չեն ուզեր այլ եւս պապին իշխանութեանը տակ մնալ. վասն զի ամենուն ալ յայտնի են մէկ կողմանէ պապական կառավարութեան մեծամեծ պակասութիւնները, եւ միւս կողմանէ պապին Իտալիոյ ժողովրդոց վրայ ունեցած իշխանութեան խախտւալիները:— Պապը եւ իւր խորհրդական կարդինալները ամէն ջանք կընեն

Եւ ամէն տեսակ հոգեւոր եւ մարմնաւոր զէնք կրանեցրենէ՛ որ իրենց հպատակները նուաճեալ պահեն իրենց լուծին տակը: Իսկ պապականները, այսինքն կաթողիկ ժողովրդոց մէջէն միամիտներն ու տգէտները, մեծ շփոթութեան մէջ են, կարծելով թէ պապին ժամանակաւոր իշխանութեանը զպշիլը՝ նորա հոգեւոր իշխանութեանն ալ մեծ վնաս ընել է: Հապա ինչ պիտի ըսեն այն խեղճերը երբոր հասկրեան թէ պապին հոգեւոր իշխանութիւնն անգամ անհիմն եւ խախտւա է. եւ թէ *Հոռոմայ եպիսկոպոս* կամ *աւելսեան պատրիարք* ըսուելէն իզատ՝ ուրիշ ամենեւին իշխանութիւն կամ մեծութիւն չունի նա Քրիստոսի ընդհանրական եկեղեցւոյն վրայ:

Մեզի կերեւնայ թէ ոչ սակաւ օգտակար եւ հաճոյական ծառայութիւն կրնեմք մեր ընթերցողաց՝ թէ որ այս խնդրոյն վրայ որչափ որ կարելի է պարզ կերպով խօսիմք այս տեղ, եւ հասկըցընեմք թէ իրաւունքը ո՞ր կողմն է, պապին եւ պապականաց կողմը՝ թէ անոնց կառավարութենէն ազատիլ ուզող խեղճ ժողովրդոց:

Թրինաւոր տէրերու հպատակ մնալը ո՞ր եւ իցէ մարդու պարտքն է. իսկ ապօրինաւոր տիրոջ հպատակութենէն ելլելու ո՞չ ապաքէն ամէն մարդ իրաւունք կունենայ՝ երբոր բարեկիրթ տէրութեանց եւ ժողովրդոց հասարակաց կարծեօք հաստատուի այն իրաւունքը:

Պապական իշխանութիւնը ամբողջ պահելու աշխատողները ամէն ջանք կրնեն ցուցընելու թէ պապին մարմնաւոր իշխանութիւնը *օրինաւոր* է. եւ իրենց խօսքին իբր թէ ոյժ տալու համար՝ սխալ սխալի վրայ կաւելցընեն ու կպնդեն թէ պապին մարմնաւոր իշխանութիւնն ալ հոգեւորին հետ կապուած է, անկէց չբաժնուիր. ուստի կրսեն թէ ո՞վ որ պապին մարմնաւոր իշխանութիւնը պակսեցընել ուզէ, նորա հոգեւոր իշխանութենէն ալ զլուխ քաշած կլինի:

Ըսել է որ եթէ ուզեն հասկրեալ թէ պապը իրենց կարծած հոգեւոր իշխանութիւնն ալ չունի, եւ թէ ապօրինաւոր կերպով կանուանէ ինքզինքը *Պապ եկեղեցւոյ*, մարմնաւոր իշխանութենէն զրկուելուն վրայ ամենեւին պիտի չզարմանան ու պիտի չցաւին: Եւ յիրաւի պապականաց գլխաւոր սխալը յայնմ է որ նախ

եւ առաջ պապին *հոգեւոր* իշխանութեանը վրայ ծուռ եւ չափազանց կարծիքներ ունին. վասն զի մտքերնին զբաժ են թէ պապը միանգամայն քահանայութիւն եւ թագաւորութիւն ունի, եւ թէ նորա ժամանակաւոր իշխանութիւնը *օրինաւոր* է, եւ թէ պապը մի միայն փոխանորդ է Քրիստոսի այս աշխարհիս վրայ, եւ թէ ինքն է գերագոյն զլուխ եկեղեցւոյ, եւ այլն:

Այն անուանի տետրակն որ էլաւ Գաղղիա տարւոյս սկիզբները „Պապն եւ Գետպանածորով“ անունով, այս ծուռ սկզբանց վրայ հաստատուած էր. անոր համար ալ խիտ շատ հակառակութիւն կրեց Եւրոպայի մէջ ամէն կողմանէ. վասնզի քանի տեղ ինքն ալ իւր խօսքերուն հակառակը կխօսի: Մէկ մը կրսէ թէ ժամանակաւոր իշխանութիւն ունենալը *հարկաւոր* է պապին, մէկ մ'ալ կղառնայ կհաստատէ թէ այն իշխանութիւնը պապին ամենեւին *չվայելի* ենտե՛ մեծապէս ալ *վնասակար* է իրեն հոգեւոր իշխանութեանը. մէկ մը իրաւամբ վար կզարնէ պապին մարմնաւոր կառավարութիւնը, եւ անոր մեծամեծ պակասութիւնները դուրս կհանէ. մէկմ'ալ կղառնայ խորհուրդ կուտայ որ Հռոմ քաղաքը պապին մարմնաւոր իշխանութեանը հնազանդի ու հանգարտ կենայ:

Այն տետրակին զէմ զօրաւոր պատասխաններ տուողներ շատ եղան Եւրոպացւոց մէջ, ինչպէս որ ըսինք, երկու կողմէն եւս: Մէկ կողմէն՝ պապն ու պապականները անիծեցին, նզովեցին ու մերժեցին տետրակին խօսքերը, որովհետեւ մէջը ըսուած էր թէ Հռոմ քաղաքը պապին համար բաւական է, Ռոմանիանահանգը թող ազատի ձեռքէն. միւս կողմէն ալ ուղիղ դատաստան եւ արդարութիւն սիրող անձինք պսխարակեցին՝ վար զարկին նոյն տետրակը, որովհետեւ պապին իշխանութիւնը առաջ չափազանց կբարձրացընէր, եւ յետոյ կուզէր որ Ռոմանիան առնուի ձեռքէն ու Հռովմը միայն զերի մնայ պապին:

Յայտնի բան է թէ մենք ալ այս վերջիններուն կարգէն եմք. եւ որպէսզի մտքերնիս լաւ հասկըցընեմք մեր ընթերցողաց, կուզեմք այս տեղս պարզ եւ ընդհանուր տեղեկութիւն մը գնել պապական իշխանութեան վրայ:

Պայ բառը արեւելեան լեզուաց մէջ մեծ հայր կենդանակէ, ինչպէս նաեւ մեր աշխարհաբառին մէջ. մէկ քանի լեզուաց մէջ ալ հայր կենդանակէ, ինչպէս *պայպա* բառը տաճկերէն, եւ *փափա*՝ երուպական շատ լեզուներով:

Այս սիրոյ եւ մեծարանաց անունը տուին առաջին քրիստոնեայ Յոյնք իրենց եպիսկոպոսներուն ու առաջնորդներուն. յետոյ սովորութիւն ըրին նաեւ հասարակ քահանաներուն տալու, եւ անկէց մտաւ Տաճկաց մէջ *փափազ* բսել ամենայն քրիստոնեայ քահանայից, ինչպէս որ Ռուսք ալ մինչեւ ցայժմ *փոփ* կրտէն քահանային ռամկօրէն: Երբեմն մինչեւ դպիրներուն կամ տիրացուներուն եւս *պայ* բտուածը կայ, ինչպէս որ կվկայեն նաեւ պապական հեղինակները, եւ յանուանէ Բարոնիոս կարգինալը:

Բայց մասնաւոր կերպով սովորութիւն եղաւ իններորդ դարուն մէջ՝ *պայ* անունը տալ հին ատենի չորս գլխաւոր պատրիարքներուն, այսինքն Աղեքսանդրիոյ, Հռովմայ, Անտիօքայ ու Երուսաղեմի պատրիարքաց:

Իսկ երբոր տիրապետութեան գոռոզ հոգին սկսաւ աճիլ Հռովմայ եպիսկոպոսաց սրտին մէջ, ետեւէ եղան որ *պայ* անունը իրենց միայն տրուի. եւ այս բանը ժողովով հաստատեց խրոխան եւ սոսկալին Գրիգոր է, 1075-ին, այնպիսի ժամանակ որ Հռովմայ եպիսկոպոսաց մարմնաւոր իշխանութիւնը քանի զնացեր մեծցեր էր, եւ իրենք հոգեւոր եւ մարմնաւոր ճոխութիւնները մէկտեղ խառնելով՝ մինչեւ թագաւորներու կիրամայէին, եւ նոցա հպատակներուն վրայ կտիրէին:

Պայ անունին պէս իրենց սեպհականեցին Հռովմայ եպիսկոպոսունք նաեւ հայր սուրբ եւ *սրբուքիւն ձեր* պատուանունները, որ ոչ միայն հին ատեն ամենայն քահանայից եւ կրօնաւորաց կտրուէին, այլ եւ մինչեւ ցայժմ արեւելեան շատ ազգաց մէջ, ինչպէս նաեւ մեր ազգին սովորութիւնն է: Իններորդ դարուն ետքերն անգամ Գրիգոր Ա պապը՝ Կոստանդնուպօլսոյ պատրիարքին գրած նամակին մէջ *Ձերոյ սրբուքիւն* կրտէ անոր. բայց Գրիգոր է պապը այս պատուանունն ալ իրեն սեպհականեց, եւ հրաման հանեց որ իրեն միայն հայր սուրբ բտեն՝ ոչ միայն ժողովուրդներն ու մեծամեծները, այլ եւ թագաւորները, եւ միայն իրեն ոտքը համբուրեն ամէնքն ալ: Այս բա-

նին ճշմարտութեանը կվկայէ նաեւ Բարոնիոս կարգինալը իւր գրուածոցը մէջ:

Մեր օրերն անգամ զարմանալի դիպուած մը պատահեցաւ՝ յորում յայտնի եղաւ թէ Հռովմայ պապերը ինչպէս սաստիկ կպահանջեն այսպիսի ունայն եւ գոռոզ տիպոսները իրենց համար: Հռովմական ռուս (կամ ռութեն) քահանային մէկը գիր գրելով Քաղղէացոց պատրիարքին, վերնագրին մէջ լատիներէն դրեր էր *Սրբուքիւն Ձեր* բառը. այն նամակը Հռովմայ փրօփականտային ձեռքն որ ընկաւ՝ իսկոյն բանադրանաց թուղթ գրեց քահանային թէ ինչպէս յանդգներ է պապին սեպհական եղած պատուանունը ուրիշ եպիսկոպոսի տալու: Ի՛նչ ծիծաղելի պահանջմունք:

Այսպիսի յափշտակեալ պատուանուններէն են պապին *զերագոյն ֆահանայապետ, գրչիս կէղեցոյ Քրիստոսի, փոխանորդ Քրիստոսի* բտուիրը, եւ սոցա նման բացարձակ եւ ամբարտաւան խոշոր խոշոր անականներ: Բայց մենք անունները մէկդի ձգեմք, իշխանութիւնը նայիմք թէ որչափ է, ուսկից առած է եւ ինչպէս կրբանեցրնէ պապը:

Թէ որ իրեն ու իրեններուն հարցրենեք, պատասխան կուտան թէ պապերուն իշխանութիւնը *ասուածային իրաւանք* տրուած է իրենց իվերայ ընդհանրական եկեղեցոյն Քրիստոսի, ռուտի եւ անսահման իշխանութիւն է՝ Աստուծոյ իշխանութեանը նման, եւ ոչ միայն հոգեւոր իշխանութիւն է՝ այլ եւ մարմնաւոր:

Բայց մենք սուրբ Աւետարանին մէջ ու եկեղեցական պատմութեանց մէջ նայիմք թէ ճշմարիտ է այդ կարծիքը թէ սուս: Գիտեմք որ ոչ միայն կաթոլիկ չեղող ազգաց աստուածաբանները, այլ եւ նոյն իսկ կաթոլիկներուն մէջէն շատ աստուածաբաններ, այն աստուածաբանից մէջ ալ գիտունները, յայտնապէս ցուցուցած են թէ պապերը յանիրաւի այնքան մեծութիւն եւ իշխանութիւն կձախտեն: Իսկ մեր որ սուրբ Աւետարանը կձանչնամք լուսաւոր ազբիւր ամենայն կրօնական ճշմարտութեանց, նախ հոն նայիմք, իսկոյն կգտնեմք հետագայ ճշմարտութիւնները ամենապարզ կերպով հաստատուած. այսինքն թէ

Նախ, Քրիստոս Տէրն մեր երկրիս վրայ իրեն մասնաւոր փոխանորդ կամ յաջորդ չունի, այլ ինքը պիտի թագաւորէ մինչեւ դատաստանին օրը:

Երկրորդ, Քրիստոս Տէրն մեր ինքը միայն է իւր եկեղեցւոյն հիմը, գլուխը, քահանայապետը, հովուապետը, տէրն ու վարդապետը:

Երրորդ, Առաքեալներն ամէնքն ալ մէկմէկու հաւասար էին. մէջերնէն մէկը չկար որ միւսներուն վրայ իշխանութիւն առած լինէր. ուստի եպիսկոպոսներն ալ իբրեւ յաջորդք առաքելոց՝ հաւասար են իրարու, եւ մէկը չկայ մէջերնին որ Աստուծմէ զրուած լինի գլուխ ընդհանուր եկեղեցւոյ:

Չորրորդ, Առաքեալք հրաման չունէին աշխարհական իշխանութիւն կամ ժամանակաւոր տէրութիւն բանեցընելու. ուրեմն իրենց յաջորդներն ալ *singulis* իշխանութիւն միայն պիտի ունենան՝ եւ ոչ *diudivinam*:

Այս չորս ճշմարտութիւնն ալ մի առ մի բացատրեմք համառօտ ու պարզ խօսքերով:

Ա. Քրիստոս Տէրն մեր ինքը կթագաւորէ երկրիս վրայ անմիջական իշխանութեամբ, եւ փոխանորդ ունենալու կարօտ չէ: Հրեշտակը Որդւոյն Աստուծոյ մարդեղութեան աւետիսը սրբոյ Կուսին տալու ատեն՝ ըսաւ. «Եւ *paucioribus* իվերայ տանն Յակովբայ *hymenaeus*, եւ թագաւորութեան նորա *vasianus* մի լիցի» (Ղուկ. Ա, 52—53): Թէ որ ինքը կրնայ թագաւորել, իրեն տեղը փոխանորդ ինչ հարկաւոր է:

Ինքն իսկ Քրիստոս ըսաւ իւր աշակերտացը՝ երկինք վերանալէն առաջ. «Ահաւասիկ ես ընդ ձեզ եմ զամենայն առօրս մինչեւ իկատարած աշխարհի» (Մատթ. ԻԸ, 20): Ինչո՞ւ չըսաւ թէ այսուհետեւ իմ տեղս փոխանորդ ձանչցէք զՊետրոս եւ անոր յաջորդները:

Պօղոս առաքեալ կըսէ յայտնապէս. «Յիսուս Քրիստոս մեռաւ եւ յարեաւ, զի մեռելոց եւ *կենդանեաց* առհասարակ տիրեսցէ» (Հռովմ. ԺԳ, 9): Եւ զարձեալ, «Յիսուս Քրիստոս *երեկ* եւ *այսօր* նոյն եւ յաւիտեանս» (Եբր. ԺԳ, 8): Ինչո՞ւ չըսէր թէ *երեկ* (այսինքն առաջ) անձամբ կթագաւորէր իւր եկեղեցւոյն վրայ, իսկ *այսօր* եւ *այսուհետեւ* իրեն փոխանորդներուն ձեռքովը կթագաւորէ:

Պապերը եւ պապականք այնչափ մոռցեր են այս ճշմարտութիւնն որ մտքերնին զրած են թէ Քրիստոս իւր եկեղեցւոյն կառավարութիւնը պապին, եւ *միայն պապին* յանձնած է. ուստի եւ համարձակեր են մինչեւ ըսելու թէ

պապն է *paucioribus* եւ *hujus hujusque*, *in* *universum* *Mundum* *in* *terris*, եւ *quibus* *universum*, ինչպէս որ կըսէ նաեւ *Inerrabilis* իրենն աստուածաբանական բառարանին մէջ:

Բ. Քրիստոս Տէրն մեր միայն է բացարձակ հիմն, գլուխ, հովիւ, քահանայապետ, տէր եւ վարդապետ եկեղեցւոյ: Պօղոս առաքեալ կգրէ Կորնթացւոց թէ «Ազդ եղեւ ինձ վասն ձեր, եղբարք, թէ հակառակութիւնք են իձեզ: Եւ արդ «ասեմ իսկ, եթէ իւրաքանչիւր ոք իձեցջ ասէ. «Ես Պօղոսեան եմ. եւ միւսն՝ եթէ ես Ապողոսեան, եւ միւսն՝ եթէ ես Կեփայեան, եւ միւսն՝ եթէ ես Քրիստոսեան: Իսկ արդ բաժանեալ «ինչ իցէ Քրիստոս: Միթէ Պօղոս *hujus* *terras* «*hujus* վասն ձեր, կամ յանուն Պօղոսի *aliquibus*... Ո՞չ ապաքէն մարմնաւոր էք, եւ ըստ «մարդկան զնայք: Իսկ արդ ո՞վ է Պօղոս կամ «ո՞վ է Ապողոս... Ես տնկեցի, Ապողոս ջուր «ետ, այլ Աստուած անճեցոյց. այսուհետեւ ոչ «այն ոք ինչ է որ տնկեացն, եւ ոչ այն որ «ջուրն ետ, այլ որ անճեցոյցն Աստուած: ... «Հիմն այլ ոչ ոք կարէ դնել քան զեղեալն, «որ է Յիսուս Քրիստոս: . . Այսուհետեւ մի ոք «պարծեսցի իմարդկանէ (կամ իմարդիկ). զի «ամենայն ինչ ձեր է, եթէ Պօղոս, եթէ Ապողոս, եթէ Կեփաս . . . ամենայն իմչ ձեր է, «զուրք Քրիստոսի» (Ա. Կորնթ. Ա, 11—13. Գ, 4—11, 21—25):

Այս խօսքերուն ինչ քաշքըշած մեկնութիւններ ալ ուզէ մէկը տալ, անկարելի է որ կարենայ ուրանալ թէ Քրիստոս, եւ *միայն* Քրիստոս է բացարձակ գլուխ ընդհանուր եկեղեցւոյ. ոչ Կեփաս (Պետրոս), ոչ Պօղոս եւ ոչ Ապողոս, ուստի եւ ոչ նոցա յաջորդները:

Պապականք կշանան հաստատել թէ եկեղեցւոյ հիմը Պետրոս առաքեալն է, եւ իրենց խօսքին ապացոյց կառնուն Աւետարանին մէջ Քրիստոսի Տեառն մերոյ ըսածը թէ «Դու ես *petrus*, եւ իվերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ» (Մատթ. ԺԶ, 18): Բայց երբոր կտեսնեն Պօղոս առաքելոյն խօսքը թէ «Շինեալք իվերայ *in* *petra* *super* *hujus* *petra*, որոյ է *petra* *super* *hujus* *petra* Քրիստոս Յիսուս, յորում ամենայն շինուածն յօղեալ եւ պատշաճեալ՝ անէ իտաճար սուրբ տերամբ, յորում եւ զուրք ընդ նմին շինիք իբնակութիւն Աստուծոյ հոգւով» (Նիքեա. Բ, 21—22). ինչպէս չեն ուզեր հասկընալ թէ Պետրոսի առաքելոյն *petrus* ըսուիլը

եզական յատկութիւն մը չէ, այսինքն միայն իրեն համար չէ, այլ ամենայն առաքելոց եւ մարգարէից վարդապետութեանը համար է. իսկ բուն *վիճը*, այսինքն եկեղեցւոյ շինուածքին հիմը Քրիստոս է: — Ի՞նչպէս չեն լսեր նոյն իսկ Պետրոս առաքելոյն ըսածը թէ՛ «Դուք իբրեւ զվէմս կենդանիս շինիք տաճար հոգեւոր. քանզի կայ իսկ իզրի, եթէ անաւասիկ զնեմ իՍիոն *վիճ ընկիր՝ գրուի անկեան պատմական*, եւ որ ինա հաւատասցէ՛ մի ամաչեսցէ» (Ա Պետր. Բ, 5—6): Եւ թէ ո՞վ է այն վէմը՝ Պօղոս առաքեալ կցուցընէ յայտնապէս ըսելով. «Եւ *վիճն* էր ինքն Քրիստոս» (Ա Կորնթ. Ժ, 4): Անկէց ալ առաջ՝ ինքը Քրիստոս տէրն մեր *վիճ* բառը խորհրդական մըտքով իրեն վրայ կառնու ու կըսէ. «Որ անկցի իվերայ *վիճիս* այսորիկ՝ փշրեսցի, եւ յոյր վերայ անկցի՛ հոսեսցէ զնա» (Մատթ. ԻԱ, 44):

Պապականք կպնդեն թէ ընդհանուր եկեղեցւոյ մի միայն գլուխը պապն է. բայց Պօղոս առաքեալ պատասխան կուտայ թէ «Չամենայն ինչ հնազանդ արար իներքոյ ոտից նորա, եւ զնա եղ *գրուի* իվերայ ամենայն իրիք եկեղեցւոյ, *որ է մարմին նորա*» (Եփես. Ա, 22—23):

Պապականք կըսեն թէ պապն է հովուապետ կամ Գերագոյն հովիւ եկեղեցւոյ, եւ չեն պատկառիր իՔրիստոսէ՛ որ կհաստատէ թէ «*Ես եմ հովիւն քաջ . . . Եւ եղիցին մի հօտ եւ մի հովիւ*: Ոչխարք իմ ձայնի ինում լսեն եւ զկնի իմ զան: Ոչ ոք կարէ յափշտակել զնոսա իձեռաց իմոց: Հայրն իմ ետ ինձ զնոսա» (Յովհ. Ժ, 14, 16, 27—29):

Եւ Պօղոս առաքեալ կըսէ. «Աստուած խաղաղութեան որ եհան իմեռելոց *զհովիւն հօտից զնեմ* արեամբ յաւիտենական ուխտին՝ զՏէր մեր Յիսուս» (Եբր. ԺԳ, 20):

Պապը ինքզինքը միայն կանուանէ *ֆահսնայայեկ*. բայց Պօղոս առաքեալ կըսէ. «Քրիստոս ոչ էթէ անձին ինչ շուք եղ լինել *ֆահսնայայեկ*, այլ որ խօսեցաւն առ նա՛ թէ Որդի իմ ես դու, եւ ես այսօր ծնայ զքեզ»: Որպէս եւ իմիւսումն ասէ. «Դու ես *ֆահսնայ յարիսեան* ըստ կարգին Մեղքիսեղեկի» (Եբր. Ե, 5—6):

Պապականք մտքերնին դրած են թէ պապն է անսխալ ուսուցիչ հաւատոյ. եւ չեն լսեր Քրիստոսի ըսածը թէ «Բայց դուք մի գոք կոչէք վարդապետ, զի *մի* է ձեր ուսուցիչ, եւ

ամենեքեան դուք եղբարք էք: Եւ մի կոչիցիք ուսուցիչք, զի *ուսուցիչ* ձեր Քրիստոս է» (Մատթ. ԻԳ, 8—9): Եւ դարձեալ, «Դուք կոչէք զիս *վարդապետ* եւ *սիր*, եւ բարուք ասէք, քանզի *եւ իսկ*» (Յովհ. ԺԳ, 13):

Գիտեմք որ այս ամենայն վկայութեանց դէմ պապականք մէկ պատասխան մը միայն ունին, եւ զայն կուզեն կրկնել անդադար. այսինքն թէ *աներեւոյր* գլուխ, քահանայապետ, հիմն, հովիւ եւ վարդապետ եկեղեցւոյ Քրիստոս է, բայց *երեւելի* պապն է: Բայց մեք կը հարցընեմք իրենց թէ այդ զանազանութիւնը Աւետարանին ո՞ր տեղը գրուած է, կամ թէ սրբոց Հարց մէջէն ո՞վ ըսեր է այդ բանը, կամ ընդհանուր սուրբ ժողովներէն ո՞րը հաստատեր է: Եւ ինչ հարկ է որ եկեղեցին Քրիստոսի երեւելի լինելուն պատճառաւ՝ մէկ երեւելի գլուխ եւս ունենայ անպատճառ աշխարհիս վրայ: Եթէ Քրիստոս տէրն մեր հարկաւոր ճանչնար այս բանս, միթէ չէր ըսեր զոնէ մէկ անգամ՝ թէ իմ փոխանորդս կամ յաջորդս պապը պիտի լինի երկրիս վրայ:

Գ. Իրաւ է որ ըսաւ Քրիստոս առաքելոց թէ Ով որ ձեր խօսքը մտիկ ընէ, իմ խօսքս մտիկ ըրած կլինի. նմանապէս իշխանութիւն տուաւ նոցա կապելու եւ արձակելու, եւ իւր ոչխարները հովուելու. բայց տեղ մը ըսաւ արդեօք թէ այդ իշխանութիւնները պապէն միայն առէք ու միայն պապին հրամանովը բանեցուցէք: Իրաւ է որ Պետրոս առաքելոյն ըսաւ Քրիստոս «Դու ես վէմ.— Արածեա զոչխարս իմ.— Չոր արձակեսցես յերկրի՛ եղիցի արձակեալ յերկինս»: Բայց այս խօսքերը սուրբ Հարք միշտ հասկըցած են ամենայն առաքելոց ըսած իդէմս Պետրոսի. վասնզի կտեսնեն որ յիրաւի նոյն եւ նոյնպիսի խօսքեր ամենայն առաքելոց ըսեր է Քրիստոս, եւ բնաւ երբէք չէ ըսած Պետրոսի թէ դու միայն ես վէմ, դու միայն ես հովիւ, դու միայն ես քահանայապետ, դու միայն ես հիմն, դու միայն ես ուսուցիչ, դու միայն ես տէր եւ գլուխ ամենայն առաքելոց, դու միայն ես իմ փոխանորդս, եւ քեզի պիտի հնազանդին առաքեալները, քու յաջորդացդ ալ պիտի հնազանդին առաքելոց յաջորդները:

Ընդ հակառակն, օր մը առաքեալները վէճ բացին իրարու հետ թէ մէջերնին *մեծը* ո՞վ է. Յիսուսս նստաւ, քովը կանչեց զանոնք ու ը-

սաւ. Թէ որ մէկը կուզէ առաջին լինել, թող ամենէն յետին եւ ամենուն սպասաւոր լինի. „եթէ ոք կամի առաջին լինել, եղիցի ամենեցուն կրտսեր եւ ամենեցուն պաշտօնեայ“ (Մարկ. Թ, 32—35):

Ուրիշ անգամ մը Յովհաննէս աւետարանիչ եւ Յակոբոս առաքեալ խնդրեցին իՔրիստոսէ որ թագաւորութեան ժամանակը՝ իրենցմէ մէկը Քրիստոսի աջ կողմը նստի, միւսը ձախ կողմը. այս բանիս վրայ առաքեալները նեղացան, ոչ թէ անոր համար որ իբր թէ անով Պետրոս առաքելոյն պատիւը յափշտակուած կլինէր, հապա անոր համար որ հաստատ զիտէին թէ իրենց մէջ մեծ կամ պզտիկ չկայ, այլ ամէնքն ալ հաւասար եղբարք են, եւ իրենց մեծը Քրիստոս է միայն: Տէրն մեր ալ անոնց կարծիքը հաստատեց ու բաւ. Դուք ալ զիտէք որ զանազան ազգերը մէկմէկ իշխաններու ձեռքով կկառավարուին, եւ նոցա տիրապետութեանը տակն են. բայց ձեր մէջ այնպէս պիտի չլինի. ձեր մէջէն ով որ մեծ լինել ուզէ՝ թող ամենուն ծառան լինի, եւ ով որ ուզէ առաջին լինել, ամենէն յետինն լինի: Ինչպէս որ նաեւ Որդին մարդոյ (Քրիստոս)

տոս) անոր համար չեկաւ աշխարհք որ ծառայութիւն ընդունի, հապա անոր համար որ ինքը ուրիշներուն ծառայէ, եւ կեանքը դնէ ուրիշ շատ մարդկանց փրկութեանը համար (Մարկ. Ժ, 35, 45):

Այս խօսքերը լսողն եւ ուղիղ հասկընալ ուզողը՝ ինչպէս կրնայ բտել թէ Պետրոս առաքեալ միւս առաքելոց մեծն է, զյուսին է, իշխանն է. կամ թէ պապը՝ իբրեւ յաջորդ Պետրոսի՝ միւս առաքելոց յաջորդներուն մեծն է, զյուսին է, տէրն է: Ինչպէս կրնայ կրտսմ այս բանը պնդել՝ առանց Աւետարանն ուրանալու:

Եթէ այսպէս դիւրաւ կհերքուի պապին զխաւորութիւնը, եւ յայտնապէս կցուցուի թէ յափշտակութիւն է իրեն ըրածը՝ երբոր կուզէ ուրիշ մասնաւոր եկեղեցեաց վրայ տիրապետել, սրչափ եւս առաւել անտեղի է կարծելը թէ պապը իրաւունք ունի ժամանակաւոր իշխանութիւն ունենալու, կամ թէ ունեցեր է ատենով այսպիսի ժամանակաւոր իշխանութիւն, եւ այսուհետեւ ալ պէտք է ունենայ:

Այս մասին վրայ ալ յաջորդ ամսաթերթին մէջ կխօսինք:

Ա.Ռ.Ա.Կ

ԱՐԾՈՒԻ ԵՒ ՄԵՂՈՒ.

Երանի որ իհանդէս նահատակի քաջութեան. Քանզի եւ այս նրմին խրախոյս է համբուն Ձի վկայ գործոցն ունի զաշխարհս ամենայն: Բայց օրհնեալ եւ որ ցածուն եւ թաքուն ձրգնի անխոնջ եւ վաստակէ անդադար, եւ ոչ ունի ակրն պատուոյ եւ փառաց, Այս միայն փոյթ է նորա, սոյն մըխիթար, Ձի բոլորիցն իցէ օճան միշտ բարեաց:

* * *

Տեսեալ գոռոզն Արծուի երբեմն ըզՄեղուն Ձի տաղտապեալ յածէր կոծէր ըզձաղկօք, Ասէր ցրնա պըչըրելով.

Ձի եղկելի թըւիս ինձ դուն

Հանդերձ այդքան ջանիւղ այդքան քո խելօք: Չամառն ողջոյն ձեփս հարկանէք բովանդակ Հազարսուօրք իմի զընդեալ խուն փեթակ, Իսկ ապա ով որ ծանիցէ գքո վաստակ:

Ես չիմանամ բնաւ արդարեւ թէ սրպէս Չամբս բազումքս խոնջիցի որ անդուլ, եւ իվերջէ իւ կընքիցէ գիւր հանդէս, Չոյք բոլորից անյայտ մահուամբ եւ զանխուլ:

Քանզի է խրտիր ընդ իս եւ ընդ քեզ.

Մինչ սաւառնիմ ես շառաշողքս թեւօք

Եւ զնամ քերեմ ընդ ամպօք,

Ձիշխեն յահէս թրոշունք յերկրէ վերանալ,

Հովիւք անքուն հրակեն հօտիցըն խաշանց.

Ձիշխէ այժեամն իղաշտ արձակ սրբանալ,

Եւ ոչ կըքրել երբէք ընդ իս ինախանձ: —

Ասէ մեղուն. Կեցցես յաւերժ դու փառօք,

Եւ ճոխասցիս Արամազդայ պարգեւօք.

Ես իվաստակ ծընեալ բնաւից օգտակար

Ոչինչ հոգամ զիմս իհրոջակ տալ զանուն.

Իրճիճքըն մեր զայս տան ինձ շատ մըխիթար

Ձի եւ խնոյն է անդ կամիլ մի մեղուն:

ԳՌԻՂՈՎ:

Ս Ո Ւ Ր Ք Հ Ո Ւ Փ Ս Ի Մ Է Կ Ո Յ Ս

ԵՒ

ՎԿԱՅԱՐԱՆ ՆՈՐԱ.

Մեր ազգին ցանկալի տօներուն մէկն է սրբոց Հռիփսիմեանց տօնը, եւ հռչակաւոր ուխտատեղիներուն մէկն է իրենց հոյակապ վկայարանը: Աքանջելի քաղցրութիւն մը կի-

մանայ սրտին մէջ հեռաւոր աշխարհքէ եկող ուխտաւոր Հայը, երբոր կերթայ այն մեծ վրկայունոյն իբրեւ մօր սիրելոյ խոնարհ շիրիմը՝ երեսի վրայ ընկած կիամբուրէ, ու յե-

Տաճար Սրբոյն Հռիփսիմայ.

տոյ երանելոյն Կոմիտաս կաթողիկոսի գերեզմանին վրայ կեցած՝ ուրախութեան արտասուօք կկրկնէ անոր սիրուն շարականին խօսքերը: Ինչներ կանցնին այն միջոցին ուզգասէր ու ջերմեանդ ուխտաւորին սրտէն. ինչպէս կթռչի կերթայ միտքը՝ ասկէց հազար հինգհարիւր տարի առաջ պատահած դէպքերը աչքին առջեւ բերելու. այսինքն սրբոյն Հռիփսիմեայ արեւմուտքէն արեւելք երթալը, Տրդատայ պէս սէգ թագաւորի մը բարոյապէս յաղթելը, եւ միայն մարմնով անկէց նահատակուելէն ետքը, իւր սուրբ գերեզմանին նոյն թագաւորին ձեռքով փորուիլը. անոր ամբիծ մարմնոյն Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի սուրբ ձեռօքը անփոփուիլը. նորա կնքովն ու

յետոյ սրբոյն Սահակայ, երկու հարիւր տարի ետքն ալ Կոմիտաս կաթողիկոսի կնքովը կընքուիլը, եւ այլն: Ասոնք միտքը բերելով աւելի կբորբոքի ուխտաւորին սիրտը անոյշ ջերմեանդութեամբ առ շնորհալի նահատակն, եւ ակամայ կբաժնուի անոր երջանիկ հազատարանէն:

Հռիփսիմեանց վկայարանը մէկ վերսթի չափ հեռու է սուրբ Էջմիածնայ վանքէն: Տեղը նոյն տեղն է ուր որ իրենք նահատակուեցան, ինչպէս որ Ագաթանգեղոս կպատմէ, թէպէտ եւ եկեղեցին սրբոյ Լուսաւորչին ու Տրդատայ կանգնածը եւ սրբոյն Սահակայ նորոգածը չէ, այլ Կոմիտաս կաթողիկոսին շինածն է 618-ին:

Լուսաւորչայ կանգնած վկայարանը 80 տա-

րի ետքը Պարսից Շապուհ Թագաւորին զօրքերը կործանեցին. բայց սուրբն Սահակ Պարթեւ 395-ին նորոգեց, եւ սրբոյն Հռիփսիմէի գերեզմանը աղօթքով գտաւ: Կոմիտաս կաթողիկոսը հայրապետական ամուր ցատելէն առաջ՝ Հռիփսիմէի եկեղեցւոյն փակակալութեան պաշտօնն ունէր, եւ կերելնայ թէ ուխտ բրեր էր այն եկեղեցին, որ խրթին եւ փոքրատեսակ իմն էր՝ կրտէ Յովհաննէս կաթողիկոս (*) նորէն փառաւոր շինելու. կաթողիկոս եղածին պէս ձեռք զարկաւ անոր շինութեանը, եւ յիրաւի նոյն պատմագրին ըսածին պէս՝ *հրաշայի եւ վայելուչ եւ նազելի եւ պայծառ շինուած մը եղաւ*: Գտաւ նաեւ սրբուհւոյն գերեզմանը, եւ տեսնելով որ սրբոյն Գրիգորի եւ սրբոյն Սահակայ կնիքներովը կնքուած է՝ չհամարձակեցաւ բանալու, այլ իւր կնիքն ալ զարկաւ վրան, ու քիչ մը ծամանակ բաց տեղ թողուց՝ մինչեւ որ նոր շինուած մատրան պատերը բոլորովին ցամքին: Այն միջոցին հաւատացելոց բազմութիւնք զունդ զունդ կերթային սրբուհւոյն գերեզմանը երկրպագութեամբ համբուրելու, եւ իրենց զանազան հիւանդութեանցը բժշկութիւն կզանէին:

Կոմիտաս կաթողիկոսին արձանագիրը մինչեւ ցայժմ կեցած է եկեղեցւոյն արեւմտեան դրան կամարին վերի ծայրը՝ սեւ քարի վրայ այսպէս գրուած.

ԵՍ ԿՈՄԻՏԱՍ ԵԿԵՂԵՅՍՊՈՒՆ ՍՐԲՈՅ ՀՌԻՓՍԻՄԷԻ,
ԿԱՐԳԵՅՍՅ ՅՍԹՈՌ ՍՐԲՈՅՆ ԳԲԻԳՈՐԻ,
ԵՒ ՇԻՆԵՅԻ ՉՏԱՃԱՐ ՍՐԲՈՅ ՎԿԱՅԻՅՍ ՔՐԻՍՏՈՍԻ:

Բայց այն երանելոյն շերմեռանդութեանը եւ հոգեհանճար բանաստեղծութեանը աւելի գեղեցիկ եւ անմոռանալի յիշատակ է այն հրաշայի շարականը որ եկեղեցին շինած ժամանակը շարագրեց, եւ որոյ սկիզբն է „Անձինք նուիրեալք սիրոյն Քրիստոսի“: Իսկ ինքը Կոմիտաս կաթողիկոս Թաղուած է եկեղեցւոյն բեմին զիմացը, դասին մէջտեղը. բայց վրան ձգուած քարը մեծ էւ գեղեցիկ է՝ առանց անուան կամ տապանագրի: Անոր քովը պատկառանօք կեցած երեք վարդապետք երգեցին անցեալ տարի *Անձինքը*, եւ երանի բսին սըրբոյ Էջմիածնի ճգնազգեաց Հարց միաբանից

որ ամէն տարի սրբոց Հռիփսիմեանց օրը կերթան այն ցանկալի եկեղեցւոյն մէջ փառաւոր հանդիսիւ տօնախմբութիւնը կկատարեն:

Այս տեղ դրուած պատկերին տեսքը առնուած է եկեղեցւոյն արեւելեան կողմէն, անոր համար զանգակատունը չերեւնար՝ որ արեւմտեան դրանը վրայ կամարակապ քարէ սիւներով շինուած է: Ներսի կողմը բոլորովին անսիւն է եւ շատ գեղեցիկ ճարտարապետութեամբ բարձր եւ պայծառ յօրինած, թէպէտեւ տեղ տեղ նորոգութեան կարօտ:

Սրբոյն Հռիփսիմեայ գերեզմանը աւագ սեղանոյն բեմին տակն է՝ կամարաշէն փոքրիկ մատուռի մէջ, որոյ դուռը հիւսիսային դասին մէջէն է, եւ անկէց երեք աստիճան քարէ սանդուխով վար կիջնան ուխտաւորք՝ սրբուհւոյն տապանը համբուրելու: Պատին մէջ՝ տապանէն երկու թիզ վեր՝ խորշ մը կայ, յորում ձեռնաշափ քար մը դրուած է, եւ կրտսի աւանդութեամբ թէ սրբուհւոյն քարկոծուած տեղին քարերէն է՝ սուրբ Լուսաւորչայ ձեռքովն բնորուած ու պահուած: Տապանին երկայնութիւնը յիրաւի՝ ինչպէս որ կրտսն մեր պատմագիրները՝ ինք թիզէն քիչ մը աւելի է:

Եկեղեցւոյն այլ եւ այլ ժամանակ նորոգող բարեյիշատակ անձինքն եղան նախ՝ երանաշնորհ Փիլիպոս կաթողիկոսը հազրակեցի (1655-ին), որոյ գերեզմանը հիւսիսային դասին մէջ է. յետոյ (1790-ին) Ղուկաս կաթողիկոսը կարեցի՝ արդեամբք Խաչիկ իշխանի Ձեթումեան՝ որ Նոր-Ջուղայէն Հրեղկաստանի Կարկաթա քաղաքը զնացեր եւ հոն կրեակի եղեր, ինչպէս որ զանգակատան վրայի արձանագրութեանէն յայտնի է:

Վանքին հողաշէն բարձր պարիսպը քառակուսի է՝ 1776-ին շինուած՝ Մկրտիչ եպիսկոպոսին արդեամբքը. իսկ հին վանատունը գրեթէ աւրուած լինելով, այժմ արեւմտեան դրանը մօտ բազմարդիւն Մկրտիչ վարդապետին շերմեռանդ աշխատասիրութեամբք նոր վանատուն եւ հիւրանոց շինուելու վրայ է:

Վանքը մեծ էւ գեղեցիկ այգի ունի՝ հանդերձ բարեհամ ջրով. եւ անոր արեւմտեան ծայրը կիցնայ բուն Հռիփսիմեանց Հնձանին տեղը, ուր ըստ աւանդութեան փոքրիկ եկեղեցի եւս կայ եղեր ատենով. իսկ այժմ այն եկեղեցւոյն պատերուն հետքը հազիւ կերեւնայ՝ զեանին գրեթէ հաւասար քանդուած:

(*) „Չի կարի ցած եւ մրին եր շինուածն զոր շինեալ էր սրբոյն Սահակայ հայրապետի Հայոց կաթողիկոսի, որչոյն սրբոյն Ներսիս“։ Սեբեոս։

Ա Ռ Կ Ո Ւ Ս Ա Ն

Հ Ռ Ի Փ Ս Ի Մ Է

«Մայր խնոյ հոգւոյս կուսութեամբ.»

ԽՈՐԵՆ.

Գարեան վարդերուն մեր բոսորագեղ
Ըզմայլեցուցիչ բուրմանց հետ մէկտեղ՝
Հասաւ, Հռիփսիմէ՛, ինձ քոյզ յիշատակ,
Ու լրցաւ սրբախկս հոտովդ անուշակ:

Պանդըխտիս ոսկերքն ու լանջ ել իթունդ՝
Եբբոր լրսեցի քո սիրուն Անունդ.
Պահ մը զիմ տրխուր շրջակայս մոռցայ՝
Իբբու Հայրենեաց թէ իծոց մըտայ:

Կարծեցի տօնիդ քո զերզ քաղցրաւոր
Լըսել անդ հրնչեալ բըլուր առ բըլուր.
Ու իբր իքո սուրբ թէ կացեալ գաւիթ՝
Լըսել զիմ եղբարցս օրհնութեան շըռինդ:

Կարծեցի տեսնել քո հասակակից
Հայունեաց կուսիցքն դաս հրըճուալից,
Խայտալ Կուսանիդ իվեհ յաղթութիւն՝
Որով յաղթանակ կանգնեց կուսութիւն:

Կարծեցի տեսնել Սեղանոյդ վըրան՝
Ծաղկիդ՝ նըւիրեն վարդեր ու շուշան,
Ծաղկունք՝ ոհ թոռնուք ծաղկանցն այն կարմիր
Չոր արեան ցօղով քով ոռոգեցիր:

Եւ իմ սիրտ տրփեց, քակուեցաւ լեզու,
Եղբարցս հետ խառնել ձայնիկս յալելու.
Հռիփսիմէ՛, գոչեմ, բայց աւանդ իմ ձայն
Ժտար երկնի տակ ցըրուեցան ունայն:

Եւ ահա սրբաւ զընաց խընդութիւն ,
 Կըտրեցաւ շըրթանցս ուրախ օրհնութիւն .
 Աչքերս հոսեցին ու զփունջն այն թացին
 Զոր կապեր էի քո սուրբ խորանին :

Ո՛հ , թէ կընդունիս զեղբարց սիրտ ուրախ՝
 Ո՛վ Կոյս , կընայիս եւ յիմ ախուժախ .
 Արդեօք չես ցաւիր պանդըխտիս բաղդին՝
 Որ ըմ երբ երկիր խընդայ ընդ երկին :

Եւ ինչպէս չըլամ երբոր չեմ արժան
 Պագնել ըզնըշխար քո եւ սուրբ Սեղան ,
 Որ ցաւած աչքիս կաթի քո սուրբ եղ
 Ու ցամքեցընէ զվըշտանցս իմ հեղեղ : . . .

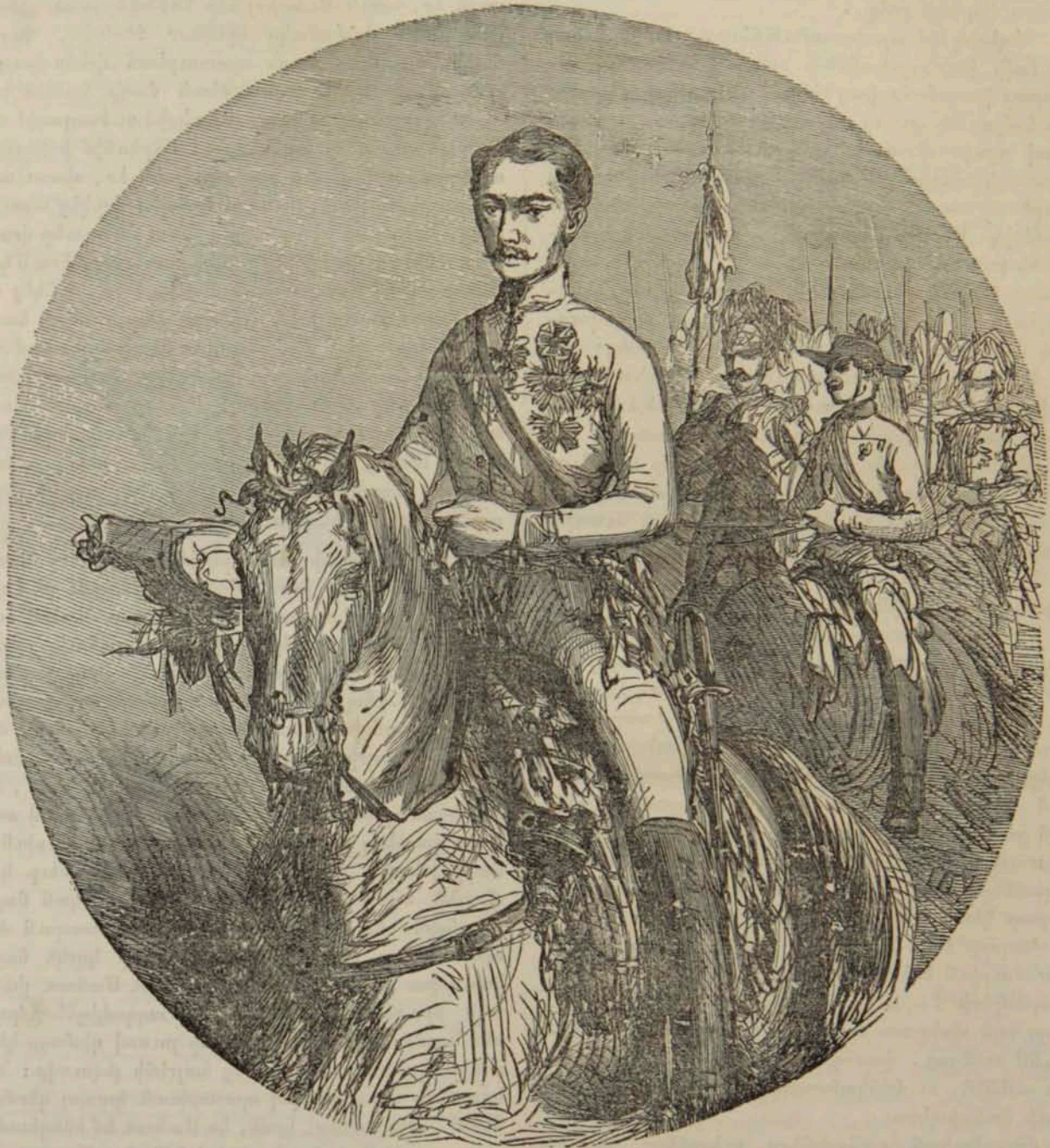
Այլ դուն թէ տաճար ունիս Հայաստան ,
 Սակայն տիեզերք փառացդ է կայան .
 Թէ ես հայրենեաց եմ աքսոր ընկած՝
 Միթէ քո սիրոյդ եմ դուրս մընացած :

Ո՞ զքեզ աւելի կըսիրէ քան զիս ,
 Ո՞ քեզ ամէն օր ինձ պէս ծունկ տալիս .
 Ո՞վ քան ըզպանդուխտս իքեզ է կարօտ ,
 Ո՞վ զայս դառն արտօսք հեղ այս առաւօտ : . . .

Ա՛խ . . . այս արցունքներս հասնէին քեզի ,
 Ու չըչորնային ինողմն օտարի .
 Հասնէին քեզի , ու կոյս բըբերուդ
 Իջեցընէին նըշոյլ մի գըթուդ :

Արդեօք այն ատեն կըցընծայր ոգիս ,
 Ու կըմոռնայի ըզցաւ պանդըխտիս .
 Պանդըխտիս՝ ում չիք յերկրի մըխիթար ,
 Ո՛չ զըլխոյն՝ ըստուեր , ո՛չ սըրտին դաղար :

ՓՐԱՆԿԻՍԿՈՍ-ՅՈՎՍԷՓ

ԿԱՅՐ ԱՒՍՏՐՈՅ.

Աւստրոյ այժմեան կայսր այն վեհապետներէն է որոց կեանքին վրայ աւելի զգալի կերպով կերեւոյ թագաւորական թագին ծանուրիւնն ու բերած նեղութիւնները: Այս բարձր կենաց փորձը աս կանուխ սկստ նա առնուլ: Տասնութիւն տարեկան եր եր կայսերական գահն էլաւ՝ իւր հորեղբոր՝ Ֆրէսլանտ Ա կայսեր յաջորդելով, 1849-ին դեկտեմբերի 2-ին:

Տերութիւնը խարխալեալ վիճակի մը մեջ գտաւ. Մանաուսանն ապսամբած, Լոմպարժիան ու Վենետիկը կայսերական լուծը թօքափած, ու նոյն իսկ Աւստրիան ոտ էլած՝ որ սահմանադրութիւն կախանաջեր:

Երիտասարդ կայսր արոն էլածին պէս ջանաց ժողովրդեան սիրտ հանդարեղ. խոստացաւ կասարեալ ազատութիւն ու սահմանադրական կառավարութիւն: «Համոզուած եմ թէ ազատական կառավարութիւն մը հարկաւոր է, կրտք, եւ թէ այնն «միայն կարելի է տերութիւնը վերանորոգել: ձեռնարկ «րիտ ազատութեան ու բոլոր ժողովրդեան իրաւանցը «հաւասարութեան վրայ, բոլոր քաղաքացոց՝ օրինաց «առջեւ հաւասար լինելուն, ու օրենսդրութեան՝ ա- «մեն քաղաքացոյ հաւասար իրաւունք ունենալուն «վրայ կեցած է տերութեան մը մեծութիւնը: Այս կեր-

« պոլ կուզեմ ես կայսերութիւնը իւր առաջին վա-
« ապր հասցրնել ու մեջի բազմաքիւ ազգերը մէկ
« սիքս մէկ ոգի բնել : »

Քեղեցիկ էին այս խոստումները , բայց կերելայ
քէ քովի խորհրդականները ջրալուցին որ նորնսիր
կայսր խոստանը վրայ կենայ , մանաւանդ քէ քանի
մը հակառակ գործոց ալ ձեռք գարնել տուն իրեն ,
որով զուլս վերուցած ազգերուն սպասամբութիւնը
իրաւացի երեւցաւ : Բայց Ռասեցիին բազմափորձ ֆա-
ջութեանը առջեւ շերցան դիմանալ Լոմպարիան ու
Վենեթիկ : Մանաւանդ ալ քէ քէ կայսերական գորու-
քիւնը խորհակեցին , բայց էւ նոքա մեծագոյն ուժոյ
դիմաց տարացան . վասնզի Ռուսաց կայսր Նիկո-
ղայոս Ա , օգնութեան հասաւ Աւստրիոյ , ու բոլոր-
վին փնանալու ահագին վստահեմ զնա ազատեց :

Այն մեծակեիւ բարեարութեան՝ Աւստրիա իւր Է-
րախսագիտութիւնը ջրուցուց , էւ վերջի արեւելեան պա-
տերազմին ժամանակ միաբանեցաւ Գաւազկաց հետ
բնդդեմ Ռուսիոյ . էւ այս պակասութիւնը երբ Աւս-
տրիոյ երեսը զարնուեցաւ՝ Շվարցնայերի իշխանը
պատասխան տուաւ քէ Ասոր վրայ կեցած է Աւստրիոյ
անկախութիւնը : Ըսել կուզեմ քէ Ռուսիոյ իւր վրան
ունեցած ազդեցութիւնը կորսելու առիթ կ'փնտրէր Աւս-
տրիան , զոր զսածին պէս նայեցաւ որ շփախցրնէ :

Քեպէս կայսերութեան կործանման վստահը անցաւ ,
բայց այն պատերազմներուն պատճառաւ տերութեան
զանձը մեծ կորուստեան մեջ բնկաւ : Հարկ էլաւ որ
տուրքեր կրկնապատիկ ու ֆառապատիկ ծանրանան .
որով էւ ժողովրդոց զանգատներն ու դժկամակութիւնը
աւելի սասկացաւ : Մանաւանդ էւ Իսպիոյ ունե-
ցած մեկխանի ազատութիւնները վերցուեցան , ու ոխը
այն բնկնեալ ազգաց արեւուն մեջ կմբխար : 1855-ին
փետրուար ամսոյն մեջ փորձ մը փորձեցին կայսրը
սպաննելու . էւ քեպէտ ազատեցաւ , բայց քանի մը
ժաբար կեանք մեծ վստահի մեջ երեւցաւ :

Կայսրը 1854-ին , ապրիլի 24-ին բնւրեց իւր ի-
հարսնութիւն Նիսիաքէր դքսուհին , որ ծնած էր 1857,
Սեպտեմբերի 24-ին Պաւարիայի հասարակ դէսէ մը .
բայց այն միսիքարութիւնն ալ շուտով իւր դառնու-
քիւնն ունեցաւ . վասնզի առջինեկ զուսրը մեռաւ
հիշ տետնէն , ու մանկահասակ կայսրուհին բարակ-
ցաւի հանդիպեցաւ :

Ժողովրդեան զանգատները լուցրնելու մտնով՝
կայսրը իւր ամուսնոյն հետ մեկտեղ էլաւ նախ Մա-
նաուսան , էտն ալ Իսպիոյ գաւառներն այցելութիւն
բնելու . էւ յիւրաի շատ սեր տեսաւ ժողովուրդներէն .
վասնզի քէ կայսրուհւոյն ֆաղցրաբարոյ վարմունքը էւ
քէ նոյն իսկ կայսրը բնսիր ձիրքերն , բնանի բնու-
քիւնը ու ժողովրդեան վրայ ցուցուցած վստահու-
քիւնը՝ ամենուն սիրքը իրեն կ'աւելին :

Սակայն ժողովրդեան՝ մանաւանդ Իսպաղացոց ա-
շելութիւնը կայսրը անձին դեմ ջեր , այլ նորա կա-

ռավարութեանը : Ազատութեան սերը ամենուն արեւին
մեջ կեպեւր , էւ ամենուն աշքը մեծ յուսով Փիեմոնթի
վրան էր , որուն Աւստրիոյ հետ 1849-ին բրած զինա-
դադարման ժամանակը կ'մննար 1859-ին , մարտի
25-ին , ուսի էւ առջի պարտութեան վերջը կուզեւ
աւնուլ : Իսպիոյ ազատութեան ժամը հասած էր :

Գաղղիան օգնեց իւր դաւանակցին ու Իսպաղացի ա-
զատութեան դրօշը կանգնեցին : Մերտնիք իշխանը ,
որ կայսերութեան մեծ խորհրդականն էր , տեսաւ այն
ազատութեան յաղթանակը ու այնպէս փակեց աշուր-
ները . էւ կայսրը շատ ցաւեցաւ նորա մանուանը վրայ ,
բայց անկեց ալ աւելի ուրբայ վեց պատերազմներուն կո-
րուսը , որով Լոմպարիան ձեռքէն էլաւ . անկեց ալ
աւելի ցաւ տուաւ իրեն Աւստրիոյ զինուորական հաճ-
բաւոյն կորուսը , մանաւանդ որ վերջի հակառակա-
քին էկեր էր անձամբ առաջնորդելու էւ իւր զորաց
յաղութեանը վկայ լինելու : Այն դաւտեր որ տար
տարի առաջ ականատէս էրէր էին Աւստրիական բա-
նակին Ռասեցիին ձեռքով բրած յաղութեանցը , այն
դաւտերը տեսան յաղթուած ու բնկնեալ ազգին վա-
ռաւոր ազատութիւնն ու յաղթանակելը :

ՎիլլաՅրանֆայի հաւատարմեանն էտէ կայսրը նորա-
նոր խոստումներ բրաւ . վասնզի հանջցաւ քէ Լոմ-
պարիոյ ազատեմն էտր՝ Իսպիոյ իւր ձեռքին տակ
մնացած մասը ուրիշ կերպով շերցնար բռնուիլ՝ բայց
էրէր իրենց վրայի լուծը բերեցրնելով : Բայց դեռ այն
լուծին բերեւնալուն նեան մը ջետնուեցաւ . բնդհա-
կառակն այն խեղճ գաւառները մեծ նեղութեան մեջ
ձգեցին : Աւստրիոյ մէկ մեծ վախն ալ Մանաուսանն
է . ուսի մօտեւ կայսրը խոստմնագիր մը բրաւ , ո-
րով կ'չանայ նոցա սիրքը շանիլ՝ խոստմնալով տալ
նոցա դարձեալ իւրեանց մասնաւոր օրինադրութիւնը :
Բայց ինչպէս այն տեղին գրուած նամակները կը-
վկայեն , այս խոստումները ջրի ձայն կուզան նոցա
ականջին , էւ ոչ ոք կ'հաւատայ : Չհաւատալուն մէկ
պատճառ ալ այս կուտան որ կայսրը կ'դրկէ նոցա
կառավար Պենեթէ կոմսը , որ ազգաւ Մանաու լինե-
լուն՝ իբր քէ դիւրաւ վաստիկ իւր ազգակիցները կայ-
սեր կողմը : Մանաուները կէս մը յուսով դիմացը կեղ-
լեն ու կեւորհաւորեն իրենց հայրենի լեզուով : Նա
կ'չառնայ պաղ կերպով պատասխան կուտայ գերմա-
ներէն . « Պարոններ , կրտս , էս Մանաու էմ ծնողեամբ ,
բայց արտով՝ Աւստրիացի . կսիրեմ Մանաուները , բայց
աւելի կսիրեմ զկայսրը . ով որ կայսրը կ'մտարէ՝ զի-
տեմ զնա վարձարէլ . բայց էւ զիտեմ շարաշար պա-
տահատել ով որ կայսրը հպատակելու պարտէն կ'պա-
կասի : »

Այս օրերս ձայն մը էլաւ քէ Աւստրիոյ կայսրը կու-
զէ հրաժարիլ արտունն ու այսունետէ ֆաշուած հան-
գիտ կեանք անցրնել . բայց այս հաճբարը մինջեւ
ցայժմ հաստատութիւն մը տաւա :

ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵՐԱՐՈՒԹԻՒՆՔ.

ԽԱՂԹԵԱՆ ՍԱՆ

Խալիպեան ազգային Ուսումնարանին աշակերտաց թիւը 106-ի հասաւ մայիս ամսոյս 15-ին. այսինքն

Խալիպեան սանք.....	17
Խաչարեան սան.....	4
Որդիք եկեղեցականաց եւ եկեղեցականութեան վաճառողք.....	31
Թոշակաւորք.....	57
	106

Վաղուց պարտական էինք հոշակել, եւ ահա այս տեղ յօժարամիտ սիրով կհոշակեմք այսու առթիւ Խաչարեան Բախշի եւ Աստուածատուր բարեպաշտ եւ մեծանուն եղբարց ազգասիրական առատաձեռնութիւնը: Սոքա բնիկ Ղարաբաղի ինեղով, ինչպէս որ յայտնի է բազմաց, Տփիսիս եւ Մոսքուա քաղաքներուն մէջ արդար եւ գործունեայ վաճառականութեամբ պատկառելի եղած են ազգայնոց եւ օտարաց. եւ իրենց այս պատիւն աւելցրնողը իրենց ազգասիրութիւնն ու բարեպաշտութիւնն է: Սոքա կամեցան Խալիպեան Ուսումնարանին մէջ թոշակաւոր սան մը ունենալ իրենց հաշուին, եւ կփափաքին որ այն իրենց սանը արժանաւորութիւն ունենայ ըստ ժամանակին եկեղեցական աստիճան ընդունելու:

ՆՈՒՆԻ ԽԱՂԹԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻՆ.

Տէր Գեորգ Պետրոսեան արժանապատիւ քահանայն Նախիջեւանի՝ ընծայեց Թանգարանի Վերձանութեան Խալիպեան Ուսումնարանին տարեկան մեկ օրինակ Մասիս լրագրոյն որ կտպուի իՊոլիս:

ՄԵՐ ԱԶԳՈՒՆ ՄԷՋ ՄՏԱՆԾ ՕՏԱՐ ԵՒ ԽՈՐԹ ԵՐԳԵՐՈՒ ՎՐԱՅ.

Մեր բարեսէր թղթակիցներէն մէկը կհարցընէ թէ „Արդեօք որո՞յ հեղինակութիւնք են այն երգերը կամ տաղերը որ խտեղիս տեղիս ազգային դպրոցաց՝ երբեմն ալ եկեղեցական հանդիսից մէջ երգելու սովորութիւն եղեր է, մանաւանդ քանի մը տարիէ իվեր“: —

Այս հարցման պատասխանը իբրեւ հարկաւոր գիտելիք ճանչնալով հասարակաց՝ այս տեղ եւս դնեմք համառօտիւ:

Այն երգերը երկու տեսակ են գլխաւորապէս: Ոմանք արեւելեան այլ եւ այլ եղանակներու վրայ յարմարցուցած՝ ընդհանրապէս անհամ շարադրութեամբ եւ պաղ իմաստներով տաղեր են. ասոնցմէ որը յիսուն, որը հարիւր կամ հա-

րիւր յիսուն տարի մը կայ որ շարադրուեր ու ազգիս մէջ տարածուեր են անհմուտ եւ անընտրող տաղասիրաց ձեռքովը. եւ սոցա մէջ են նաեւ Մխիթարայ սեբաստացոյ քանի մը տաղերը, ինչպէս *Ննջեստ որդեակ, Աննատին խորան, Չորից արեւոց քաղաղեցեալ, Մածմամբըն չարին, Միս դիր եղբայր բսնից խոնց, Ընտեալ իմից հողեղիւնաց*, եւ այլն: Իսկ ոմանք եւրոպական եղանակներու խամ հետեւութեամբ վերջին ժամանակներս զանազան քահանաներէ, տիրացուներէ եւ աշխարհականներէ շարադրուած խաղեր եւ տաղեր, որ միամիտ ֆրանկասիրաց ոմանց ականջին առաջիններէն ալ աւելի աստրծելի կուզան. ասոնց մէջ են նաեւ այժմու Մխիթարեանց քանի մը անհարթ ոտանաւորները, ինչպէս, *Իսկնաջան բոց հարկանին աջ, Երկինք զուարթ սկեւախին*, եւ այլն: Այն ամենայն երգերուն ու տաղերուն ներսի արժէքին վրայ խօսիլը այս տեղ աւելորդ համարելով, զայն միայն հարկաւոր կճանչնամք միտք ձգել որ անոնք *եկեղեցական հանդիսներու մէջ եւ խաչահամբոսի ժամանակ երգելը* (ինչպէս որ կրնեն տեղ տեղ) շատ անվայել բան է, եւ կարծէ որ առաջնորդք եւ ժողովրդապետք սաստիկ արթուն կենան այսպիսի անկարգ եւ անհամ նորաձեւութեանց դէմ: Իհարկէ ամենայն ազգայինք ազատ են որ եւ իցէ երգ կամ տաղ սովորելու եւ սովորեցրնելու մանկանց՝ ինչ եղանակներով կամենան. բայց կփափաքիմք որ այս ազատութիւնը խելքով եւ ընտիր աստրծակով բանեցուի, եւ ոչ թէ առանց հեղինակին ո՞վ եղածը զիտնալու, առանց ընտրութեան եւ տգիտաբար. կփափաքիմք որ եկեղեցոյ մէջ չլսուին այնպիսի շարադրութիւններ եւ եղանակներ՝ որ մեր ազգին եւ եկեղեցոյն պատկառելի եւ զեղեցիկ տաղերուն ու շարականներուն մէջ որչափ ալ խառնուիլ ուզեն՝ սուտ ստրկի պակասութեան պէս պէտք է տեսնուի անոնց խայտառակութիւնը:

ՆՈՐ ՕՐԱԳԻՐ

„ՄԻՈՒԹԻՒՆ, ՀԱՆԳԷՍ ՀԱՇՏԵՆԵՅՑ“.

Զմիռնիոյ մէջ կազմուած Հաշտենից Ընկերութիւնը այս տարեգլխէն սկսեւ է ամսագիր մը հրատարակել *Միութեան* գեղեցիկ մակագրովը: Այս ամսագրոյն առաջին ուրբ քիւր ընդունեցանք այս օրերս. եւ թեպէտ ժամանակ չունեցանք տակաւին ամենայն յօդուածներն ալ ուշի ուշով կարդալու, բայց ընդհանուր նայուածքով մը այսքանը տեսանք ուրախութեամբ որ հոգին ազգասիրական, եռանդուն եւ միանգամայն խոհական է, նիւրոց ընտրութիւնն ալ յարմար մեր ազգին այժմու դրութեանը, մանաւանդ Տաճկաստանի ազգայնոց:

Խարանանց Գեղը. *
Խարանառիւնանց Կարապետ Բ.
Խալիպիանց Յարութիւն.
Խարակիւիանց Խաչատուր.
Խարակիւիանց Յովակիմ.
Կրքնեանց Յակոբ.
Խոսեանց Գեղը.
Խոսեանց Պօղոս Բ.
Կոկոյեանց Սկրտիչ.
Կողպէրեանց Կարապետ.
Հայրապետեանց Սկրտիչ.
Մեկրեանց Գարրիկ.
Մոզապարոնեանց Սկրտիչ.
Շարչիքեանց Եղիա Բ.
Շահինեանց Եղիա.
Շահաբեանց Ալամ.
Շրլիւնեանց Պօղոս.
Շուպարոնեանց Յարութիւն.
Չուրպիւնեանց Սերովք.
Չուրպիւնեանց Բերովք.
Չուրպիւնեանց Կոնան.
Պարապանեանց Գեղը Բ.
Պապարեանեանց Մարտիրոս.
Պետեանց Լազարոս.
Պոպոլ Բարսեղ Բ.
Պոպոլ Եղիպիան.
Պոպոլ Մանուէլ.
Պոպոլ Սրապիւն Սարկաւազ.
Սարիքեանց Յակոբ.
Սալիւնեանց Նիկողայոս Բ.
Սահիանտեանց Պօղոս Բ.
Քարիկեանց Սինաս.
Քարաքանեանց Յարութիւն Բ.
Քեօլէ-Շահինեանց Թաղեսոս.
Տեր-Գարրիկեանց Մարտիրոս Գր-
պիր.
Տեր-Կարապետեանց Յովաննէս Բ.

ՆԻԿՈՍԻԿԻԱ.

Քանգարան Վերձանութեան.
Մաղաքեան Ստեփանոս Վ., Ա-
ռաջնորդ.
Չափիւնեան Արշակ.
Սրբմարտեան Գեղը.

ՆԻՔՈՒԱՏԵՎ.

Նազմալեան Բովմաս.
Պօղոսեան Ստեփան.
Քասապեան Խաչատուր.

ՇՈՒՇԻ.

Ժողովրդական Գրասենակ Հայ-
ոց.
Խաչատրեանց Գրիգոր.

ՈՐԳՈՒՊԱՏ.

Անդրեաս-Բիկ Մեկիք-Սողոմոնեան
և Մեկիք Ստեփանեանց.
Քիկարեանց Սարգիս.
Յովաննէսեանց Ներսէս.

ՊԱԹԱԻՒԱ.

Յարութիւնեան Յովան.

ՊԱԹԵՎՍԱՐԱՏ.

Պուռնազեան Իսահակ.

ՊԱՐՏԻՉԱԿ.

Խաչերեան Ա. Մ.
Խաչերեան Յովաննէս.
Տեր-Սահակեան Կարապետ.

ՊԵՐՏԵԱՆՍԲ.

Գաղաննեան Յովաննէս.
Հովիկեան Յովաննէս.
Սահաւեան Յովաննէս.
Նարովիչ Մարտիրոս.

ՊԷՅ.

Ապրամովիչ Յովաննէս.
Կասապեան Խաչատուր.
Կրանխոյեանց Տօնիկ.
Սահարազեան Պօղոս.
Տեր-Կոնանեան Կոնան Բ.
Տերախերեան Յակոբ.

ՊՈՅՈՒՇԱՆ.

Կոյաւեան Անտոն.
Կոյաւեան Գասպար.
Կոյաւեան Թաչերես.
Կոյաւեան Լուսիկ.
Չարանեան Յովաննէս Բովմա.
Մանրեան Յովաննէս.
Յակոբեան Յարութիւն.
Պլլլլլլեան Յարութիւն.

ՌՈՍՄԱՆ.

Խաչիկեան Խաչերես Բովմա.
Չերքեղեան Խաչիկ Փանարիք.
Տալասանեան Յարութիւն.

ՍՈՒՈՒՄ.

Դօրղանեան Յովսէփ, զօրապետ.
Փոփովեան Ստեփան.

ՍՔԱՒԻՐՈՒՄ.

Ալանալեան Երզն.
Բալիւնեանց Գալուստ.
Բեղույեանց Մատրեսոս Բ.
Գաղանգարեան Գարրիկ.
Խատամեանց Խաչատուր.
Կարապետեան Գեղը.
Կարապետեանց Յովաննէս.
Հայրապետեան Սիմոն.
Ճիկեկեանց Ալեքսան.
Մաղաքեան Միքայէլ.
Շմարեան Սինաս.
Չարրիւնեանց Բերովք.
Չուպալեան Յովաննէս.
Պապալեան Արքայամ.
Պատկանեան Համբարձում.
Պատկանեան Պետրոս Բ.
Սուլբանեան Վարդան.
Տեօվիքեան Կարապետ.
Տիրացուեան Գարրիկ.
Քարանեանց Յովաննէս.

ՍԻՄՅԵՐՈՒՄ.

Ալեանազեան Սամուէլ.
Չատրիկեան Ստեփան.
Չաքեան Գալիք.
Չաքեան Լուսեղին.
Քուսազեան Սարգիս.
Քերզեան Յակոբ.
Քիւրիւննեան Յարութիւն.
Քոչքեան Սիմոն.
Քուռանեան Խաչատուր.
Քօփալեան Խաչատուր.
Փողովրդական Գրքոց.
Քաննեան Լուսեղին.
Քարամբզայեան Գեղը.
Քարալեան Ռափայէլ.
Քարիպեան Լազար.
Խեղանքեան Աւետիք.
Խոնապարոնեան Մերկան.
Խորասանեան Սարգիս.
Միկոյեան Գարրիկ.
Միկոյեան Յովաննէս.
Կուսիկեան Աստուածատուր.
Ճեւանեան Գեղը Բ.
Ճեւաճիւրեան Կարապետ.
Մամիկոնեան Կարապետ.
Մերերիգեան Կարապետ.
Մոլլա-Խաչատրեան Գարրիկ.
Նապաստեան Սարգիս.
Շահիպեան Յովակիմ.
Շահիպեան Յովաննէս.
Ոսոցեան Սկրտիչ.
Չրախնեան Յովակիմ.
Պլումենբայ Տիկին.
Պոյանեան Մարտիրոս.
Պոյանեան Յակոբ.
Պոյանեան Յարութիւն.
Սանարձեան Գրիգոր.
Սեփեան Գեղը.
Սոխուրեան Կարապետ.
Սուրենեան Կարապետ.
Տեր-Միկոյեան Սանուկ.
Տեօվիքեան Գրիգոր.
Տոմպիլեան Վարդերես.
Տոտոյեան Աւետիք.
Տոտոյեան Յարութիւն.
Բնարեան Թորոս.

ՍՈՒՉԱՒԱ.

Մանրեանց Գարրիկ.

ՏՔԻՄ.

Արեղեան.
Գիտարեան Գեղը.
Գամարձակ Ազնուականաց.
Չոհրաբեանց Կարապետ.
Ինճիլանեանց Համբարձում.
Հալպիւրտեան Գեղը.
Մեկրումեանց Գարրիկ.
Շահրուտազեանց Գալիք.
Շիրմազանեան Վարդան.
Վարդանեանց Յովաննէս.

ՓԱՐԻՉ.

Արամեան Ճանիկ.
Արքին-Պէլ Եղարք.
Լորիս-Մեկիքեան Արանաս.
Քիւրիւննեան Յովաննէս.
Մանանեան Միքայէլ.
Քարապազեան Ռոզա Տիկին.

ՓԵՐՊՊՈՒՐԿ.

Բուզաղեանց Մովսէս.
Գրիգորեանց Ստեփան.
Գեւանեանց Յովաննէս.
Եղեանց Կարապետ.
Եղմիքեանց Յովսէփ.
Լազարեան Ալա Խաչատուր.
Խորդիկեանց Ստեփան.
Քուրաբաշեանց Ալեքսանդր.
Պատկանեանց Բերովք.
Սարգսեանց Բ.

ՓՈՅԻ.

Տեր-Շմարոնեան Նիկողայոս (2 ժ-
րին.).

ՔԻՇՆԵՆ.

Անուշեան Կարապետ.
Բեկեազարեան Յովաննէս Վ.
Մուսաեան Կարապետ.
Մուսաեան Կարապետ.
Յուանեան Աւետիս.
Ռուֆայեան Աստուածատուր.

ՕՏԵՍՍԱ.

Արզարեան Սարգիս.
Խարաջեան Սարգիս.
Քասապեան Խաչատուր.
Կիւլպիկեան Մկրտիչ.
Կոկիկեան Գրիգոր.
Մանուկեան Պաղտասար.
Պողոսեան Յովաննէս.
Պօղոսեան Ստեփան.
Սերեան Չաքարիս.
Կրքմեան Եղիա.

ՕՐԶԷՅ.

Բշլալեանց Մարտիրոս Բ.
Յօջանեանց Նիկողայոս.

ՕՐՊԱՉԵՐ.

Ալեանազեան Գարրիկ.
Արապեան Յարութիւն.
Խրոսեան Գրիգոր.
Խորդեանց Կարապետ.
Մանտրանեան Յովաննէս Բ.
Մղսեան Յակոբ.
Նալպանտեան Ստեփանոս.
Պուռնազեան Ռափայէլ.
Սփեմաթարեան Սիմոն.
Սփեմաթարեան Փանոս.
Տապախեանց Յովսէփ.

ՅՈՒՇԱՆ.

Մանուկեան Գրիգոր.

ԲՈՎԱՆԳՍԿՈՒԹԻՒՆ.

1. Գատախրուքան վնասները	73	8. Ներքին լուրեր	87
2. Հոովմայ պապերուն հոգևոր եւ մարմնաւոր իշխանութիւնը	75	Կայսերաշնորհ արտօնութիւնք Խաչիպեան Ռուսմանրանին ազգիս Հայոց	—
3. Առակ — Արծուի եւ Մեղու	80	Ազգային բարերարութիւնք	88
4. Սուրբ Հովհաննէ կոյս եւ վկայարան նորա	81	Նուէր Խաչիպեան Թանգարանին	—
5. Առ կուսան Հովհաննէ.—Քերթուած Խ. Վ. Գ.	83	Մեր ազգին մէջ մտած օտար եւ խորր երգերու վրայ	—
6. Փրանկիսկոս-Յովսէփ կայսր Աստորիոյ	85	Նոր օրագիր ,Միութիւն, Հանդէս Հաշտենից՝	—
7. Տեսութիւն արտաքին քաղաքական անցից	87		

ԳՈՐԾԱԿԱԼԻ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ.

ԱՃՏԷՐԻՍՆ, Պ. Ստեփան Գալստեան ճանրմեանց.
 ԱՂԵՔՍԱՆԳՐԻՍ, Պ. Գէորգ Նուսուֆեան.
 ԳՐԻԳՈՐՈՒՊՈԼԻՍ, Տ. Կարապետ Մերձանեան.
 ԵՍՇ ՄՈԼՏԱՒԻՈՅ, Սէրտար Սողումոն Գրանխօլեանց.
 ԵՐԵՒԱՆ, Պ. Նիկողայոս Խայթմազեան.
 ԵՒՊՍՏՈՐԻՍ, Պ. Միքայէլ Մուրատեան.
 ԶՄԻՒՆԵՒՍ, Պ. Ղուկաս Պաղազարեան.
 ԹԷՈՂՈՍԻՍ, Գրասենեակ Խաչիպեան Ռուսմանարանին.
 ԽՐՍՍՈՒ, Պ. Մելքոն Իշխանեան.
 ԿԵՐՁ, Յովհաննէս Մանուէլեան Մերկեանեանց.
 ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, Պ. Ս. Ք. Էլիկիւզէլեանց.
 ՂԶԼԱՐ, Պ. Յովսէփ Իզմիրեանց.
 ՄԵԼԻԹՈՒՓՈԼ, Պ. Սկրաիչ Գէշգոսպեան.
 ՄԷՆՉՍԹՐԸ, Պ. Եսայի Անուխեան.
 ՄՈՍԿՈՒՍ, Մսեր Մագիստրոս Մսերեանց.
 ՆԱԽԻՉԵՒՍՆ, Պ. Եպիփան Պոպով.
 ՆԻԿՈՍԻՒՍ, Թանգարան Վերձանութեան.
 ՊԱԹԱՒԻՍ Եւ ՃՍԻՍ, Պ. Գրիգոր Նահապետեան.
 ՊԵՏԵՍՆՍԻ, Պ. Յովհաննէս Հովիկեան.
 ՊՈԹՈՒՇՍՆ, Պ. Յակոբ Մանուկեան.
 ՍԹԱՒՐՈՒՓՈԼ, Պ. Գէորգ Կարապետեանց.
 ՍԻՄՅԵՐՈՒՓՈԼ, Պ. Գրիգոր Տէօքլէթեան.
 ՎԵՆԵՍԱ, Պ. Նիկողայոս Մարգարեան.
 ՏՐՍՊՈԶՈՆ, Պ. Խաչատուր Էլմասեան.
 ՏՓԻՍ, Պ. Ռոմանոս Նատիրեանց.
 ՓԱՐԻՁ, Պ. Ճանիկ Արամեան.
 ՓԵԹՐՊՈՒՐԿ, Պ. Մովսէս Բուդաղեանց.
 ՔԻՇՆԵԻ, Տ. Ստեփան Ամասեանց.
 ՕՏԵՍՍԱ, Տ. Յովհաննէս Թաթսիգեանց.
 ՕՐՊԱԶՍՐ, Պ. Պետրոս Շահինեան.

ԳԻՆՔ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Տարեկան գին ընկերագրութեան լոկ հայերէն մասինն՝ կանխիկ հասուցանելի, հանգրեմ ծախսի հանապարհին,

.....
Տարեկան գին լոկ ռուսերէն եւ գաղղիարէն մասինն	»	»	4,	»	» 16:
Տարեկան գին հայերէն եւ գաղղիարէն մասինն	»	»	8,	»	» 52:
Գին միոյ տեսակի	»	»	1,	»	» 4: